

lür. Dili sade, ifade yapısı sağlamdır. Ge-rek atasözlerini ve deyimleri sıkça kullanması, gerekse cinas sanatını başarılı bir şekilde uygulaması Bursali Ahmed Paşa, Necâti Bey, Kabûlî gibi şairlerin eserlerinden etkilenmesine bağlanabilir. Özellikle kasidelerinde yaşadığı dönemi canlandıran imajlara önem vermiş, yer yer orijinal anlatımlar yakalamıştır. Herhalde Arap edebiyatına olan yakınlığı dolayısıyla diğer divan şairlerinin aksine hiçbir şiirinde mahlas kullanmamıştır. Yine aynı teşir vezin ve kafiye anlayışına da hâkimdir. Manzum şiir tercümelerinde de şekil yönünden divan şiri için yerli, orijinal ve farklı tecrübeleri olmuştur. Nesri hakkında, Türk yazı dilinin halk dilinden uzaklaşmasında etkili olduğu yahut ağır ve tımtıraklı bir üslûp kullandığı şeklindeki hükümler gerçeği yansıtmez. Sadelik ve akıcılık özelliklerini muhafaza eden sanatkârane nesri kendi döneminden itibaren takdir edilmiştir.

Kemalpaşazâde, başta *Tevârîh-i Âl-i Osmân’ı* olmak üzere eserlerini kaleme alırken edebiyatçı ve şair kimliğinin birikiminden yararlanmış, yazdıklarında özellikle secie çok önem vermiş, zaman zaman inşa örneği sayılacak edebî tasvirlerde bulunmuş, üç dilde edebî kudreti olduğunu gösterecek şekilde olaylar arasında Türkçe, Arapça ve Farsça hikemî tarzda şirler serpiştirmiştir. Divanının, yazmalarından başka (İÜ Ktp., nr. 1942, 2921, 3497) yayımlanmış matbu bir nüshası da vardır (İstanbul 1313). İçinde kendisine ait olmayan bazı şirlerin de yer aldığı bu eksik neşir onun divanıyla ilgili yetersiz değerlendirmelere sebep olmuş, bu hususta yanlış sonuçlara varılmıştır. M. A. Yekta Sarâç tarafından yeniden neşre hazırlanan ve henüz basılmamış olan divanı münâcât, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşîdîn için söylenmiş na’tlar, padişah için yazılmış iki kaside, ahlâkî konulu mesnevi tarzında manzumeler, 400’den fazla gazel ve çok sayıda mukatta’ ve müfredden meydana gelmekte olup tam bir divan münderecatına sahiptir. Kemalpaşazâde’nin *Yûsuf ile Zeliha* mesnevisi kendisinden önce aynı konuyu işleyen diğer mesnevilerle göre daha sanatkârane bulunmuştur (Âşık Çelebi, vr. 254^a). Dil ve edebiyata dair eserleri içinde *Kâfiye Risâlesi*, mesnevi tarzında olup darbîmeselleri ihtiva eden *Usulnâme*, Bûsîrî’nin *Kaşîdetü'l-bürde*’sinin manzum tercumesi, Muînûddin et-Tantarâ-nî’nin *Nizâmîmülk* için yazmış olduğu otuz beş beyitlik *el-Kaşîdetü'l-Tanâ-*

râniyye’sinin manzum tercumesi, bazı Farsça eş anlamlı kelimeler arasındaki anlam nüanslarına dair *Dekâiku'l-hakâik*, Farsça bir gramer ve sözlük olan, ayrıca edebî terimleri de ele alan *Câmi'u'l-Fûrs*, *Gülistân'a* nazire olarak Farsça yazılan *Nigâristân*, Arapça’dan Farsça’ya bir sözlük olan *Muhitü'l-luğâ* ile Mısır seferi esnasında Yavuz Sultan Selim'in isteği üzerine tercüme ettiği söylenen *İbn Tağrîberdî'nin en-Nûcûm'z-zâhire* adlı eseri (Âşık Çelebi, vr. 87^a; *Keşfû'z-zunûn*, II, 1233) anılabılır.

Bazı kaynaklarda Kemalpaşazâde’nin, Tîfâşî’nin (ö. 651/1253) *Rûcû'u's-şeyh ilâ sîbâh fi'l-kuvveti 'ale'l-bâh* adlı bahnâmesini padişahın isteği üzerine Türkçe’ye çevirdiği belirtilmekle birlikte (*Keşfû'z-zunûn*, I, 835) eldeki nüshalarda bu tercüme Kemalpaşazâde’ye ait görünmediğinden, esere meşruiyet kazandırılmak amacıyla ona atfedilmiş olması muhtemeldir.

Bu zeki, müttaki, kinsiz ve garezsiz, meseleleri ferâsetle değerlendiren, münazara ve münakaşadan hoşlanan, hoşsohbet ve nüktedan âlim, tipki vasiyetnâmesinde cenazesinin dervişane kaldırılmasını ve türbe yapılmayıp başına sadece bir taş dikilmesini isteyen yalın şahsiyeti gibi edebiyatta da tasannudan uzak durmuş ve halkın daha iyi anlayabileceği bir üslûpla eser vermemi tercih etmiştir. Tefsir, hadis, fikih, tasavvuf, felsefe, tarih, dil ve tip gibi pek çok alanda eser vererek yalnızca devrinin değil bütün bir Osmanlı medeniyetinin en seçkin âlimleri arasında yer almış, bu eserlerde dil yönünden de başarılı olmuştur. Kemalpaşazâde yanlış gördüğü bazı icraatları da cesaretle tenkit etmesini bilmış, hocası Molla Lutfî'nin ilhâd ve zîndîklîka itham edilerek öldürülmesi hadisesinde devlet ileri gelenlerini karşısına alacak şekilde bir şiir yazarak bunu ehl-i hasedin işi olarak değerlendirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sehî, *Tezkire* (Kut), s. 154; Âşık Çelebi, *Meşâîrû's-şuarâ*, vr. 39^a, 87^a, 254^a; Latîfi, *Tezkire*, s. 79; Mecdî, *Şekâik Tercümesi*, s. 197; Ahdi, *Gülşen-i Şuarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 2604, vr. 19^a; Beyâni, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 1560, vr. 10^a; Âli Mustafa, *Künhû'l-ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 4225, vr. 29^b; Kinalizâde, *Tezkire*, I, 126; Riyâzî, *Riyâzû's-şuarâ*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 3724, vr. 19^b; *Keşfû'z-zunûn*, I, 835; II, 1233; Cemâleddin, *Âyîne-i Zurefâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 261, vr. 15^b; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâzî Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10392, vr. 129^a; Hamîd Vehbi, *Meşâhir-i İslâm*, İstanbul 1301, s. 1552; Fâik Reşâd, *Eslâf*, İstanbul 1311, I, 6; a.mlf., *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye*, İstanbul,

ts., s. 256-258; Köprülûzâde Mehmed Fuad – Şehâbeddin Süleyman, *Yeni Osmanlı Târîh-i Edebiyyâtı*, İstanbul 1332, s. 258; Osmanlı Müellifleri, I, 223; Mustafa Demirel, *Kemal-Pasa-zade'nin Yusuf u Zeliha'sı ve Dil Hususiyetleri* (doktora tezi, 1979), İÜ Ed. Fak.; Mustafa Çiçekler, *Kemal Paşazade ve Nigâristânı* (doktora tezi, 1994), İÜ Ed. Fak.; M. A. Yekta Sarâç, *Şeyhüislâm Kemal Paşazade: Hayatı, Şâhsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri*, İstanbul 1995.

 M. A. YEKTA SARÂÇ

Eserleri. Velûd bir müellif olan Kemalpaşazâde birçok alanda Türkçe, Arapça ve Farsça eserler yazmıştır. Çalışmalarının sayısı konusunda kesin bir rakam vermek güçtür. Cemîl el-Azm kendisine 214, Brockelmann 179, Nihâl Atsız 209, Şamil Öçal 226 eser nisbet etmektedir. Bunların bir kısmı müstakîl telîflerden, bir kısmı diğer eserlerinin bölümünden, aynı eserin değişik isimle kaydedilmiş şeklinde, şerh ve hâşıyelerden oluşmaktadır. Başlıca eserleri şunlardır:

A) Tarih, Dil ve Edebiyat. 1. *Tevârîh-i Âl-i Osmân*. On ciltten (defter) meydana gelen bir eser olup Çelebi Mehmed devrinin içeren V. defterle II. Murad devrine ayrılan VI. defterin 847 (1443) yılına kadar olan kısmı ve Yavuz Sultan Selim devrine ait IX. defterin Mısır seferi bölümü mevcut değildir. Mohaç seferine dair kısmın müstakîl istinsahları *Mohaçnâme*, Fâtih Sultan Mehmed döneme ait VII. defterin İstanbul'un fethiyle ilgili kısmının müstakîl istinsahları ise *Târîh-i Feth-i Kostantinîyye* adıyla anılır. Osman Bey, Orhan Bey ve Fâtih devirlerine ait I., II ve VII. defterler Şerafettin Turan, VIII ve IX. defterler Ahmet Uğur, IV. defter Koji Ima-zawa, X. defter Şerafettin Sevârcan tarafından yayımlanmıştır (yk. bk.). 2. *Divan*. Münâcât, na’tlar, iki kaside, mesnevi tarzında manzumeler, 400'den fazla gazel ve çok sayıda mukatta’ ile müfredden meydana gelen eserin İstanbul’da yapılan eksik baskısından (1313) sonra tenkitli neşrini Mustafa Demirel gerçekleştirmiştir (İstanbul 1996), son olarak da M. A. Yekta Sarâç tarafından neşre hazırlanmıştır. 3. *Yûsuf ile Züleyhâ*. 7777 beyitten oluşan bu mesnevi üzerine Mustafa Demirel İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde doktora tezi yapmıştır (1979). 4. *Kaside-i Bürde Tercümesi*. Bûsîrî’nin eserinin çevirisi olup M. A. Yekta Sarâç tarafından neşredilmiş (*İslâmî Edebiyat*, sy. 24 [İstanbul 1994], s. 65-70). Yusuf Turan Günaydin üzerinde yüksek lisans tezi hazırlamıştır (1995, AÜ İlâhi-

KEMALPAŞAZÂDE

yat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). **5.** *el-Felâh şerhü'l-Merâh* (İstanbul 1289, 1304). **6.** *Resâ'ilü İbn Kemâlbâşâ el-lugaviyye* (nşr. Nâsır Sa'd er-Reşîd, Riyad 1401/1980). **7.** *Risâletü meziyyeti'l-lisâni'l-Fârisî 'alâ sâ'iri'l-elsine mâ hâla'l-'Arabiyye* (nşr. Hüseyin Ali Mahfûz, Tahran 1952). **8.** *Risâle fî taħkîki ta'rîbi'l-kelîmâti'l-A'cemiyye* (nşr. Muhammed Sevâî, Dîmaşk 1991). **9.** *et-Tenbîh 'alâ ga-la'i'l-câhil ve'n-nebîh* (İstanbul 1289; nşr. Muhammed Sevâî, Dîmaşk 1994). **10.** *Risâle-i Kâfiye* (nşr. M. A. Yekta Saraç - Mustafa Çiçekler, TDED, XXVIII [1998], s. 445-477). **11.** *Dekâiku'l-hakâik**. Farsça'daki bazı eş anlamlı ve eş sesli kelime ler arasında bulunan farklılar dair Türkçe bir eserdir. **12.** *Nigâristân. Sa'dî-i Şirâzî'nin Gülistân'ına nazîre olup ahlâkî ve tasavvufî bir muhtevası taşırlı. Şeyhüllislâm Yahyâ Efendi'nin Türkçe'ye çevirdiği ve Mehmed Vesim'in Türkçe serhettiği eser üzerine Mustafa Çiçekler İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır (1994).*

B) Akaid ve Kelâm. **1.** *Risâletü'l-münâre* (*Münîretü'l-İslâm*) (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1684; Esad Efendi, nr. 1197). **2.** *Ākâ'id-i İslâm* (Süleymaniye Ktp., Çelebi Abdullah Efendi, nr. 135). İslâm dini nin iman, ibadet ve ahlâk esaslarının ele alındığı eserde bu esaslar içindeki tasavvuf onaylanır; İslâm'da raks, devran, cehâr zikir gibi uygulamalar ve şâthîye türû sözlere yer olmadığı kaydedilir. Kitap 1890'da Matbaa-ı Cemîl de basılmıştır. **3.** *Risâle fi'l-îmâni's-şer'i* (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711). **4.** *Risâle fî taħkîki'l-îmân* (Süleymaniye Ktp., Reşîd Efendi, nr. 1049). Müellif bu risâlelerinde imanın tasdikten ibaret olduğunu söyley ve ikrarı imanın gerçekleşmesinin şartlarından saymaz. Ameli imandan cüz kabul eden Hâricîler'i, Mu'tezileyi ve ehl-i hadisi eleştirir. **5.** *Risâle fî vücûdi'l-vâcib* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794). **6.** *Risâle fî kîdemî'l-Kur'ân* (*Resâ'ilü İbn Kemâl*, I, 131-136). **7.** *Risâle fî el-fâzî'l-küfr* (Süleymaniye Ktp., Kasîdecîzâde Süleyman Sîrî, nr. 677). Üç bölüm den oluşan risâlenin birinci bölümünde küfrü gerektiren söz, işaret ve davranışlar, ikinci bölümde küfrü gerektirip gerektirmediği ihtilâflı olan sözler, üçüncü bölümde de küfür olmasından korkulan sözler ele alınır. **8.** *Risâle fi's-seb* (Süleymaniye Ktp., Kasîdecîzâde Süleyman Sîrî, nr. 710; Yazma Başışlar, nr. 1398). Bu risâle de üç bölümde meydana gelmekte, birinci bölümde Allah'a ve peygamber-

lere söyle veya onlarla alay eden müslümanların, ikinci bölümde zimmilerin durumu ele alınmakta, üçüncü bölümde Hz. Peygamber'e seb anlamına gelen kelime ler ve bunları kullanmanın hükmü açıklanmaktadır. **9.** *Risâle fîmâ yete'allâku bi-lafzî'z-zîndîk* (*Resâ'ilü İbn Kemâl*, II, 240-249). **10.** *Efdâliyyetü Muḥammed 'aleyhî's-selâm* (*nebiyyinâ* 'alâ sâ'iri'l-enbiyâ') (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3551, 3618; Lâleli, nr. 3698; Dügüm lü Baba, nr. 351). Hz. Îsâ'nın Hz. Muhammed'den üstün olduğunu iddia eden Molla Kâbîz'a cevap vermek üzere ya zılmıştır. **11.** *Risâle fî tafzîli'l-enbiyâ' 'ale'l-melâ'ike* (*Resâ'ilü İbn Kemâl*, I, 117-124); **12.** *Risâle fî hakkî ebeveyi'n-nebî* (a.g.e., I, 87-91). **13.** *Risâle fî taħkîki'l-mu'cize ve delâletihâ 'alâ şîdkî men idde'a'n-nübûvve* (a.g.e., I, 137-148). **14.** *Risâle fi'l-cebr ve'l-ķader* (a.g.e., I, 158-185). **15.** *Risâle fî beyâni'l-hikme li-'ademi nişbeti's-şer ilâ llâhi te'âlâ* (Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 65, vr. 135-138; *Resâ'ilü İbn Kemâl*, I, 125-130). **16.** *Haķîkatü'r-rûh ve'n-nefs* (Süleymaniye Ktp., Tîrnovalı, nr. 1864). Bu risâle Süleymaniye Kütüphanesi'nin Dârulmesnevî (nr. 55-9) ve Fâtih (nr. 5337-4) bölgümlerinde *Risâle fî'r-rûh*; Esad Efendi (nr. 3523-20, 3787-6) ve Hasan Hüsnü Paşa'da (nr. 135-3) *Risâle fî beyâni'r-rûh*; Köprülü Kütüphanesi'nde (Fâzîl Ahmed Paşa, nr. 836) *Risâle fî keyfiyyeti'l-cismi'l-insâni ve heykelihî ve nefsihî*; Haci Selim Ağa Kütüphanesi'nde (Kemankeş, nr. 556-23) *Risâle fî beyâni mâhiyyeti'n-nefs*; ayrıca Süleymaniye (Mihrîşah Sultan, nr. 203-205) ve Nuru osmanîye (nr. 4356) kütüphanelerinde *Risâle fî beyâni'n-nefs ve'r-rûh*; Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 3646; Osman Huldi Öztürkler, nr. 27-18) *Risâle fî beyâni'n-nefs ve'r-rûh ve'l-beden adları*yla kayıtlıdır. Emrullah Yüksel, Atsız'ın makalesinde *Risâle fî taħkîki'r-rûh*, *Heykelü'l-insâni*, *Şâhşü'l-insâni*, *Rûh*, *Tevriye*, *en-Nefs ve'r-rûh*, *Risâle fî taħkîki'l-heykeli'l-mâhsûsi'l-insâni* adlarıyla kaydedilen risâlelerin bu eserden ibaret olduğunu belirtmektedir (*Şeyhüllislâm İbn Kemâl Sempozyumu*, s. 214). Risâlede insanın biyolojik yönünü oluşturan beden, melekî yönünü oluşturan ruh ve insanî yönünü oluşturan nefis olmak üzere üç yapıdan meydana geldiği anlatılmakta, bu arada ruh göçünün bâtil olduğu bildirilmektedir. **17.** *İħtilâfu'l-Mâturîdiyye ve'l-Eş'ariyye*. Zeynüddin İbn Nüceym'in dört risâlesiyle birlikte *Hams*

resâ'il adıyla basılmıştır (İstanbul 1304). Kemalpaşazâde'nin akaid ve kelâma dair diğer risâleleri de şunlardır: *Risâle fî taħkîki enne esmâ'e'llâhi tevkîfiyye* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794); *Risâle fî taħkîki lafzî Çelebi* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041); *Risâle fîmâ yete'allâku bi-halkî'l-Kur'ân* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041); *Risâle fî taħkîki'l-kaħli'l-kāħi'lîlin bi'l-hâl* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 121); *Risâle fî taħkîki ennemâ yaṣduru bi'l-kudreti ve'l-iħtiyyârâ lâ bi'l-kerhi ve'l-iżżeż-râr* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041); *Risâle fî teħfîri'r-Revâfiż* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794; Pertev Paşa, nr. 621); *Risâle fî be-yâni kūfri Fir'avn* (MÜİF Ktp., Yazmalar, nr. 252; Âtif Efendi Ktp., nr. 2785); *Risâle fî haķîkatî'l-me'âd* (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5340); *Risâle fî haķîkatî'l-mîzân* (*Resâ'ilü İbn Kemâl*, II, 381-383); *Hâšîye 'alâ evveli'l-ilâhiyyât min Sherhi'l-Mevâķif* (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 828; Kılıç Ali Paşa, nr. 1028); *Hâšîye 'alâ Hâşîyeti'l-Celâl 'ale't-Tecrîd* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1256).

C) Felsefe. **1.** *Hâšîye 'alâ Tehâfûti'l-felâsîfe li-Hocazâde* (Süleymaniye Ktp., Haci Mahmud Efendi, nr. 1391; Ayasofya, nr. 2292; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1235). Ahmet Arslan'ın Türkçe'ye çevirdiği eser *Tehâfût Hâşîyesi* (*Hâšîye alâ Tehâfût al-Falâsîfa*) adıyla yayımlanmıştır (Ankara 1987). **2.** *Risâle fî beyâni'l-vücûd* (*Resâ'ilü İbn Kemâl*, I, 149-157). **3.** *Risâle fî taħkîki lüzûmi'l-imkân li-mâhiyyeti'l-mûmkîn* (İÜ Ktp., AY, nr. 1589). **4.** *Ta'rifü'l-'âkl* (Süleymaniye Ktp., Tîrnovalı, nr. 1864). **5.** *Risâle fî beyâni'l-'âkl* (nşr. Ömer Mahir Alper, İslâm Araştırmaları Dergisi, sy. 3 [1999], s. 235-243). **6.** *Nesâyiħ* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1781). On beş bölümde meydana gelen eserde âyet, hadis, kelâmkîbar, şiir ve meşhur kişilerin sözlerine yer verilerek akıl, ilim, konuşma âdâbı, dünya malî tutkusunu, dostluk, çocukların eğitimi, insanları yönetme, iyiliği emredip kötülükten sakındırma gibi konular ele alınmaktadır. **7.** *Fî Taħkîki murâdi'l-kâħi'lîlin bi-en-ne'l-vâcib te'âlâ mûcib bi'z-zât* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1028). **8.** *Risâle fî haķîkatî'l-cism* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794). Müellif burada cismin kelâmcılara göre atomlardan, Nazârâm'a göre bölünebilen sonsuz parçalar dan, Şehrîstân'ye göre potansiyel parça-

lardan ve filozoflara göre sonsuz sayıda bölünebilir parçalardan oluştuğunu kaydeder ve bu görüşler hakkında değerlendirmelerde bulunur. Risâle Nazzâm'ın tafra teorisine genişçe yer verildiği için *Risâle fî tâhkîki hâkîkatî'l-ṭâfrah* diye de adlandırılmıştır. 9. *Risâle fî ma'ne'l-ca'îl ve mec'ûliyyeti'l-mâhiyye* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618). Yaratmayı, yaratmanın çeşitlerini ve mahiyetini konu edinir. 10. *Risâle fî tâhkîki ma'ne'l-eys ve'l-leys* (Süleymaniye Ktp., Düğümlü Baba, nr. 351). Varlık-yokluk meselesi ve varlık-mahiyet ilişkisine dairdir. 11. *Risâle fî beyâni enne'l-vücûd 'aynû mâhiyyetih ev ǵayruhâ* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 4820). 12. *Risâle fî vücûdi'z-zihni* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4820). 13. *Risâle fî'l-fâkr* (Ü Ktp., AY, nr. 1589). "Fakirlik benim övünçümdür" hadisiyle, "Fakirlik her iki âlemede de yüz karasıdır" hadisinin mukayeseyle başlayan eserde fakr kelimesine imkân anlamı yüklenir ve mümkün varlığın çeşitli yönlerinden söz edilir. 14. *Risâle fî ziyyâdeti'l-vücûd 'ale'l-mâhiyye* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 4794). 15. *Risâle fî enne'l-mümkin lâ yekûnû ahâde'l-ṭârafeyn* (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 653; Ayasofya, nr. 4794). 16. *Risâle fî ihtiyâci'l-mümkin* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3618). 17. *Risâle fî 'ulûmi'l-hâkâ'iç ve hîkmeti't-dekâ'iç* (Ü Ktp., AY, nr. 3726). 18. *Risâle fî hel yecûz en yestenide'l-kâdim ile'l-mü'eşşir em lâ* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 4794). 19. *Risâle fî tekkaddumi'lilleti't-tâmme 'ale'l-mâ'lûl* (Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 1049). 20. *Risâle fî sübûti'l-mâhiyye* (Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 2041).

D) **Fıkıh ve Fıkıh Usulü.** 1. *Tâgyîrû't-Tenkih* (İstanbul 1309). Müellif, Sadrüşşerî'nin *Tenkihu'l-uşûl* adlı eserini yeniden oluşturarak metni şerhetmiş ve Sadrüşşerî'dan ayrıldığı hususları sayfa kenarlarında zikretmiştir. Kâtib Çelebi bu çalışmaya iltifat edilmediğini ve asıl eserin revaçta kalmayı sürdürdüğüünü belirtir (*Keşfü'z-zunûn*, I, 490). 2. *Hâsiye 'ale't-Telvîh. Teftâzânî'nin eseri üzerine* yaptığı bu hâsiyede kendisinden önce aynı esere hâsiye yazan Molla Hürev ile Hasan Çelebi'yi birçok konuda isim vermeden eleştirmiştir, eleştirdiği diğer kişileri sayfa kenarlarında belirtmiştir. 3. *İslâhu'l-Vikâye*. Kemalpaşazâde, Tâcüsseşî'rî'nin ferâiz metnini tashih etmiş, ardından bunu *Şerhu'l-Ferâ'iżi's-Sirâciyye*

ri kaleme almış, ardından bunu *el-İzâh* (*İzâhu'l-İslâh*) adıyla şerhetmiştir. İstanbul kütüphanelerinde bulunan yazma nûshalarının çokluğu (Atsız, VII [1972], s. 96-98) ve Hacihasanzâde Mehmed Şah, Hürremzâde Şah Mehmed, Celâlzâde Sâlih (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1274), Molla Uzun Bâfi, Gazâlîzâde Abdurrahman ve Birgivî (Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3897) gibi âlimlerin ta'lîkat yazmış olmaları (*Keşfü'z-zunûn*, I, 109) dikkate alınırsa Osmanlı döneminde bu esere oldukça önem verildiği söylenebilir. Niğdeli Molla Kâsim b. Süleyman *el-Vikâye*'ye yazdığı *et-Ta'bîk* adlı şerhte ve Hüseyin adlı bir âlim Sadrüşşerî'nin şerhine yazdığı hâsiyede Kemalpaşazâde'nin eleştirilerine Sadrüşşerî tarafını tutarak cevap vermiştir. Tâceddin İbrâhim b. Abdullah el-Hamîdî de müellîfin şerhine yazdığı hâsiyede Kemalpaşazâde'nin görüşlerini çürütmeye çalışmış, bu davranışçı Sadrazam Rüstem Paşa tarafından tepkiyle karşılaşmıştır (Atâî, s. 50-51; *Keşfü'z-zunûn*, II, 2022). Birgivî ise hâsiyede Bahâeddînzâde Molla Muhyiddin Mehmed'in Kemalpaşazâde'ye yönelik eleştirileri dikkate alarak her ikisi arasında hakemlik yapmıştır. Şeyhüllâlâm Kadîzâde Ahmed Şemseddin de *Muğâkemât beyne Sadrişşerî'a ve Ibn-i Kemâlpâşa fî Şerhi'l-Vikâye* adıyla bir eseri kaleme almıştır (Gazzî, III, 109). 4. *Hâsiye 'ale'l-Hidâye. Merginâni'*'ye ait eserin tahâret, zekât, oruç, hac, nikâh ve büyû'l-bölümelerinin hâsiyesidir (yazmaları için bk. Atsız, VII [1972], s. 96). 5. *Fetâvâ*. Kemalpaşazâde'nin Türkçe fetvalarını içeren bu eser müstakîl mecmualarda yer aldığı gibi (yazmaları için bk. a.g.e., VI [1966], s. 77) bir kısım fetvaları Lâlî Ahmed Efendi b. Mustafa es-Saruhânî, iskilipli Veli Yegân ve İbnü'l-Edhemî diye bilinen Manisâli Sa'dî b. Hüsâmeddin tarafından derlenen, devrin ünlü şeyhüllâmlarının fetvalarından seçmelerin yer aldığı mecmualarda da bulunmaktadır. 6. *Mühimmâtü'l-müftî*. Arapça olan bu eser hakkında Birgivî, "Ortada dolaşan boş şeýler cümlesiindendir" ifadesini kullanmışsa da (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1916) fıkıh kitapları tertibinde düzenlenen, meselelerin sonlarında kaynaklarına yer verilen eser müftülerin kullanımı için pratik bir değer taşımaktadır (yazmaları için bk. Atsız, VII [1972], s. 95). 7. *Eşkâlü'l-ferâ'iż* (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 3924). Müellif bu eserde önce Secâvenî'nin ferâiz metnini tashih etmiş, ardından bunu *Şerhu'l-Ferâ'iżi's-Sirâciyye*

adiyla şerhetmiştir (yazmaları için ayrıca bk. a.g.e., s. 99-100; *DIA*, XII, 368). Kemalpaşazâde'nin fıkha dair risâlelerinin bir kısmı *Resâ'ilü İbn Kemâl* adlı mecmuada yayımlanmış (İstanbul 1316), burada yer almayan fıkhi risâleleri de Salim Özer tarafından *İbn Kemâl'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri* adlı yüksek lisans tezinde tâhîk edilmişdir (bk. bibl.).

E) **Tasavvuf.** *Risâle fî fetva'r-râkş* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 696); *Fetvâ fî hâkîki İbn 'Arabî* (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1694; nr. 3477; nr. 3548; Âşîr Efendi, nr. 430; Reşîd Efendi, nr. 443; Lâleli, nr. 3720). Birinci risâlede semâ, râks ve devran gibi ritüellerin İslâm'da yasak olduğu belirtilmekte, ikinci risâlede Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin kâmil bir mûctehid, fâzîl bir mûrşîd ve kendisinden olağanüstü haller zûhur eden bir kişi olduğu, ona karşı çikanların hata etmiş, tutumunda israr edenlerin ise sapıtmış olacakları, sultanın buntuları görüşlerinden döndürmesi gereği bildirilmektedir (ayrıca bk. Hüseyin Atay, "İlmî Bir Tenkit Örneği Olarak İbn Kemal Paşa'nın Muhyiddin b. Arabî Hakkında Fetvası", *Şeyhüllâlâm İbn Kemal Sempozyumu*, Ankara 1986, s. 263-277).

F) **Tefsir.** *Risâle fî tefsîri Fâtiħâti'l-kitâb* (*Resâ'ilü İbn Kemâl*, I, 2-16); *Risâle fî tefsîri sûreti'l-Fecr* (a.g.e., I, 17-21); *Risâle fî istisnâ'i'llâhi te'âlâ mimmen fi's-semâvâti ve'l-arz ve tâhâkîh* (a.g.e., I, 186-200); *Risâle fî tefsîri sûreti'l-Mülk* (a.g.e., I, 22-32); *Risâle fî sûreti'n-Nebe'* (a.g.e., I, 33-40); *Kışsâtü Hârût ve Mârût min Tefsîri Ebî's-Su'ûd* (Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa, nr. 1028).

BİBLİYOGRAFYA :

Kemalpaşazâde, *Resâ'ilü İbn Kemâl* (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1316, I-II, tür.yer.; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 50-51; Gazzî, *el-Kevâkîbû's-sâ'ire*, II, 108; III, 109; *Keşfü'z-zunûn*, I, 105, 109, 499; II, 1219-1220, 1247-1248, 1916, 2021-2023; Cemîl el-Azm, "Ükûdü'l-cevherî târâcîmi men lehûm hâmsûne taşnîfen fe-mî'e fe-ekşer", Beyrut 1326, I, 217 vd.; Brockelmann, *GAL*, II, 597-602; *Suppl.*, II, 668-673; III, 1306; Emrullah Yüksel, "Risâle fî Tâhkîki'r-rûh li Mevlânâ Kemal Paşazade", *Şeyhüllâlâm İbn Kemâl Sempozyumu* (haz. S. Hayri Bolay v.d.gr.), Ankara 1989, s. 214; Salim Özer, *İbn Kemâl'in İslâm Hukuku Alanındaki Arapça Yazma Risaleleri* (yüksek lisans tezi, 1991), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Şamil Öçal, *Kemal Paşazâde'nin Felâsefi ve Kelâmî Görüşleri*, Ankara 2000, s. 24-51; Atsız, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", *SM*, VI (1966), s. 71-112; VII (1972), s. 83-135 (ihtiyaçla kullanılmalıdır); Ferhat Koca, "el-Ferâizî's-sirâciyye", *DIA*, XII, 368.

